

Rozdział 12

Międzynarodowa ochrona praw człowieka

§1. Prawa człowieka – definicja: Nie istnieje jednolita, precyzyjna, legalna definicja „praw człowieka”. W dużym uproszczeniu stwierdzić można, że współcześnie w dyskursie prawniczym pod pojęciem „praw człowieka” rozumie się pewne swobody (np. wolność wypowiedzi, wolność od tortur, prawo do prywatności, prawo do wolności osobistej) i przywileje (np. do korzystania z praw wyborczych bez żadnej dyskryminacji, do rzetelnego postępowania sądowego), które łącznie spełniają następujące warunki:

1/ Chronią powszechnie uznane dobra (np. życie, prywatność),

2/ Zagwarantowane są przez normy prawa pozytywnego (nie zaś jedynie przez normy religijne, czy moralne),

3/ Związane są z godnością osoby ludzkiej, a zatem mają charakter:

- przyrodzony, tzn. przysługują każdemu wyłącznie z racji bycia człowiekiem,
- niezbywalny, tzn. jednostka nie może się ich skutecznie zrzec, ani też nie może własnym zachowaniem wyłączyć się spod ich ochrony,
- powszechny (uniwersalny), tzn. przysługują każdemu człowiekowi niezależnie od rasy, wyznania, płci, miejsca zamieszkania itd.

§ 2. Tzw. generacje praw człowieka: Nie istnieje jeden traktat, czy też inny akt międzynarodowy, który zawierałby wyczerpujące wyliczenie wszystkich praw człowieka. Natomiast pomocniczą rolę w porządkowaniu rozmaitych swobód i przywilejów mieszczących się w pojęciu „praw człowieka” odgrywa ich podział na tzw. generacje (jest to podział dokonany przez przedstawicieli doktryny. Nie ma on charakteru prawnego): Pojęcie „generacja” sugeruje, że może chodzić tu o kolejność powstawania (albo „uznawania” przez społeczność międzynarodową) praw człowieka. W gruncie rzeczy chodzi tu nie tylko o to, ale także o zawartość materialną poszczególnych praw, o ich charakter.

1/ Pierwsza generacja - to prawa polityczne i obywatelskie jednostek. Mówi się o nich, że związane są przede wszystkim z „negatywnymi” obowiązkami państw, ponieważ ograniczają władzę rządu nad rządzonymi. Są one spuścizną filozofii rewolucji liberalnych XVII-XIX w. Szczególna jest nie tylko ich treść, ale także sposób sformułowania w prawie międzynarodowym. W przypadku praw pierwszej generacji, na państwa nałożone są bowiem jasno sprecyzowane obowiązki, określające konkretny, pożądaný rezultat wymaganego od państwa postępowania. Dzięki temu, prawa pierwszej generacji mogą być (co do zasady) dochodzone bezpośrednio przez jednostkę zarówno przed sądami krajowymi, jak i organami międzynarodowymi.

Przykładami tych praw są: prawo do życia, wolność od tortur lub okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karania, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do tego, by nie być pozbawianym wolności za długi, prawo do swobodnego poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania w obrębie danego państwa, prawo do sprawiedliwego procesu sądowego, prawo do prywatności, wolność myśli, sumienia i wyznania, prawo do swobodnego wyrażania opinii.

2/ Druga generacja – to prawa gospodarcze, kulturalne i socjalne jednostek. Pozwalają one jednostce oczekiwać od państwa zabezpieczeń natury społecznej oraz ekonomicznej (wchodzi tu zatem w grę przede wszystkim „pozytywne” zobowiązania państw). Są one odbiciem dążeń ruchów robotniczych aktywnych od drugiej połowy XIX w. W przypadku praw drugiej generacji na państwa zostały nałożone nie tyle zobowiązania rezultatu, ile zobowiązania do starannego działania. Związany jest z nimi obowiązek państwa do podjęcia kroków, z wykorzystaniem dostępnych mu środków, w celu stopniowego osiągnięcia pełnej realizacji tych praw. W związku z powyższym, możliwość bezpośredniego dochodzenia praw drugiej generacji przed sądami krajowymi i organami międzynarodowymi jest, co do zasady, ograniczona. Przykładami tych praw są: prawo do pracy, prawo do zabezpieczenia społecznego, prawo do ochrony rodziny, prawo do odpowiedniego poziomu życia, prawo do nauki, prawo do udziału w życiu kulturalnym.

3/ Trzecia generacja (najmłodsza) – to prawa, które zdają się przysługiwać nie tyle jednostkom, ale grupom (są to prawa kolektywne). Chodzi tu np. o prawo do pokoju, prawo do samostanowienia, prawo do rozwoju, prawo do czystego środowiska naturalnego. Ze względu na ich charakter, do niedawna ani prawo międzynarodowe, ani porządki krajowe nie przewidywały wdrażania mechanizmów kontrolnych ich przestrzegania. W 2010 roku zapadło jednak rozstrzygnięcie Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów, w którym stwierdzono naruszenie prawa do rozwoju grupy.

§ 3. Znaczenie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: Odległe korzenie współczesnej, zinstytucjonalizowanej ochrony praw człowieka sięgają początków nowoczesnego prawa międzynarodowego. Już tzw. Pokój Westfalski (1648), kończący Wojnę Trzydziestoletnią, przyznawał jednakowe prawa i swobodę wyznania kalwinom, katolikom i luteranom.

Jednak przełomowe znaczenie dla międzynarodowej ochrony praw człowieka miało dopiero uchwalenie przez Zgromadzenie Ogólne ONZ (dnia 10 grudnia 1948 roku) dokumentu, który swym zakresem przedmiotowym znacznie wykroczył poza kwestię ochrony mniejszości: Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Z formalnego punktu widzenia Deklaracja jest niewiążącą uchwałą (rezolucją) jednego z organów ONZ. Ma zatem charakter zalecenia moralnego i politycznego. Jej praktyczne znaczenie jest jednak niezwykle istotne:

1/ Stanowi dokument wypracowany wspólnie przez państwa różniące się pod względem ekonomicznym, kulturowym, politycznym etc. Określa on jednolity, uniwersalny wzorzec pożądanego ochrony praw człowieka,

2/ Mówi o prawach należących do każdej osoby ludzkiej (wcześniejsze regulacje wskazywały na prawa i obowiązki państw w stosunku do innych państw, np. w zakresie ochrony mniejszości),

3/ W ciągu półwiecza większość jej postanowień nabrała charakteru wiążącego prawnie, jako normy prawa zwyczajowego, czy ogólne zasady prawa. Treść Deklaracji stanowi także interpretację autentyczną tych ogólnych postanowień Karty Narodów Zjednoczonych, które odnoszą się do ochrony praw człowieka,

4/ Stanowi jedną z trzech części tzw. *The Bill of Rights* („Karty Praw”). Składają się na nią – obok Deklaracji – także dwa (prawnie wiążące) traktaty z 1966 roku: Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych.

§ 4. Tzw. systemy ochrony praw człowieka: W ramach międzynarodowej ochrony praw człowieka można wyróżnić kilka systemów ze względu na ich zasięg geograficzny, główne z nich, to:

1/ **System Narodów Zjednoczonych**, który nie jest geograficznie ograniczony (jest uniwersalny). W ramach tego systemu weszły w życie umowy międzynarodowe wiążące państwa-strony, m. in.:

a/ Konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa z 1948 roku. Konwencja ta nie ma systemu implementacyjnego. Stanowi, że osoby oskarżone o ludobójstwo powinny być sądzone przez właściwe sądy państwa, na terytorium którego czyn został popełniony, lub przez międzynarodowy trybunał karny (współcześnie sprawcy zbrodni ludobójstwa mogą być postawieni przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym w Hadze, którego jurysdykcja obejmuje jednak czyny popełnione po dniu 1 lipca 2002 roku [tj. czyny popełnione po wejściu w życie Statutu Trybunału]);

b/ Konwencja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1966 roku. Na jej podstawie utworzono Komitet do Spraw Eliminacji Rasowej, który:

- rozpatruje **okresowe raporty** składane przez państwa-strony (na ich podstawie Komitet może formułować **niewiążące sugestie i ogólne zalecenia**),

- rozpatruje **skargi międzypaństwowe**, składane przez państwo-stronę przeciwko innemu państwu-stronie w związku z rzekomym naruszeniem Konwencji,

- rozpatruje **skargi indywidualne**, złożone przez osobę (lub grupę osób) przeciwko państwu-stronie, które miało naruszyć Konwencję (jednostki korzystają tu z tzw. **prawa petycji**). Prawo do skargi przysługuje wyłącznie przeciwko tym państwom-stronom, które wyraziły zgodę na wszczynanie tej procedury wobec siebie;

c/ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku. Na podstawie Paktu utworzono Komitet Praw Człowieka. Postanowienia Paktu są realizowane przede wszystkim przez **system sprawozdawczości** (tj. państwa-strony przekazują Komitetowi informacje o środkach przyjętych w celu realizacji praw

uznanych na mocy Paktu). Ponadto Komitet uprawniony jest do rozpatrywania skarg międzypaństwowych oraz indywidualnych. W przypadku skarg międzypaństwowych, procedura ma na celu znalezienie ugodowego rozwiązania. W przypadku skarg indywidualnych, Komitet Praw Człowieka kończy postępowanie sformułowaniem **niewiążącego poglądu** w danej kwestii;

d/ Konwencja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet z 1979 roku. Komitet do Spraw Eliminacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (utworzony na podstawie tej Konwencji) rozpatruje sprawozdania państw. Może formułować niewiążące sugestie i ogóle zalecenia. Przeciwko państwom-stronom Protokołu dodatkowego można składać do Komitetu skargi indywidualne;

e/ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z 1984 roku. Utworzony na podstawie tej Konwencji Komitet przeciwko torturom:

- otrzymuje sprawozdania państw,

- ma kompetencję do rozpatrywania skarg międzypaństwowych,

- ma kompetencję do rozpoznawania skarg indywidualnych (w dwóch ostatnich przypadkach konieczne jest, by państwo uznało jurysdykcję Komitetu do rozpoznawania takich skarg),

- na podstawie Protokołu fakultatywnego do Konwencji, państwo poddaje się **procedurze wizytowania miejsc**, w których mogą przebywać (bądź przebywają) osoby pozbawione wolności;

f/ Konwencja o prawach dziecka z 1989 roku Komitet Praw Dziecka rozpatruje sprawozdania państw i może wydawać zalecenia.;

g/ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z 2008 roku. Komitet do spraw osób niepełnosprawnych:

- rozpatruje sprawozdania państw i na ich podstawie wydaje zalecenia,

- ma kompetencję do rozpoznawania skarg indywidualnych (wnoszonych przeciwko stronom protokołu dodatkowego do Konwencji).

2/ **Amerykański system ochrony praw człowieka.** Podstawowym instrumentem tego systemu jest Amerykańska konwencja o ochronie praw człowieka. Na podstawie Konwencji utworzono Między-Amerykańską Komisję oraz Między-Amerykański Trybunał Praw Człowieka (z siedzibą w San Jose, Kostaryka). Wyposażone są w kompetencję do rozpatrywania skarg międzypaństwowych oraz indywidualnych. Trybunał może wydawać **wyroki wiążące** państwa-strony.

3/ **Afrykański system ochrony praw człowieka.** Podstawowym instrumentem tego systemu jest Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z Banjul. Na jej podstawie utworzono Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów z siedzibą w Banjul

(Gambia), która może **rozpatrywać zawiadomienia** dotyczące rzekomych naruszeń praw człowieka zarówno od państw-stron Karty, jak również od jednostek. Po rozpatrzeniu sprawy Komisja przygotowuje **raport**, który może zawierać stosowne rekomendacje (nie jest to zatem wiążący państwa wyrok sądowy). W 2006 roku powołano sędziów pierwszej kadencji nowo ukonstytuowanego Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów. Posiada kompetencję do rozpatrywania skarg składanych zarówno przez państwa, jak i jednostki (skargi indywidualne dopuszczalne są jednak jedynie przeciwko państwom, które wyraziły na to zgodę). Wydaje wiążące wyroki (pierwszy: w grudniu 2010).

4/ **Europejski system ochrony praw człowieka.** Jego kluczowym instrumentem jest (przygotowana przez Radę Europy) Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka z 1950 roku. Na podstawie Konwencji utworzono Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu, kompetentny do rozpoznawania skarg przeciwko państwom i wydawania **wiązących prawnie** wyroków. Do Trybunału składane są dwa rodzaje skarg: międzypaństwowe oraz indywidualne.

§ 5. „Pozasystemowa” akcja w celu ochrony praw człowieka: Niezależnie od uregulowań instytucjonalnych zawartych w traktatach, akcja w celu ochrony praw człowieka może być podejmowana przez państwa działające samodzielnie lub pod auspicjami organizacji międzynarodowej (uniwersalnej albo regionalnej). Należy podkreślić, że:

1/ Kwalifikacja zobowiązania państwa jako odnoszącego się do praw człowieka jest bardzo istotna. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w wyroku w sprawie *Barcelona Traction* (1970) wskazał, że zobowiązanie państwa w zakresie przestrzegania podstawowych praw człowieka ma charakter *erga omnes*, tzn. jest zobowiązaniem, jakie ma państwo w stosunku do całej społeczności międzynarodowej. Powyższe stwierdzenie ma daleko idące konsekwencje. Oznacza np., że w przypadku łamania podstawowych praw człowieka przez dane państwo (a zatem w przypadku naruszenia zobowiązania *erga omnes*), każde inne państwo ma interes prawny w zastosowaniu wobec niego środków (np. retorsji), mających skłonić je do zaniechania naruszeń.

2/ W przypadku poważnych i masowych naruszeń praw człowieka (np. prawa do życia, wolności od tortur, poniżającego i niehumanitarnego traktowania), Rada Bezpieczeństwa ONZ może uznać daną sytuację za stanowiącą zagrożenie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. W konsekwencji RB może podjąć decyzję o zastosowaniu środków przewidzianych w Rozdziale VII Karty Narodów Zjednoczonych przeciwko państwu - naruszcycielowi. Wchodzi tu w grę np. zerwanie stosunków dyplomatycznych, nałożenie sankcji ekonomicznych, udzielenie członkom NZ autoryzacji do użycia siły zbrojnej.